

Prof. dr Branko Petranović: „Revolucije i pokreti otpora u Evropi 1939-1945.”

Najnovije delo profesora dr Branka Petranovića: »Revolucije i pokreti otpora u Evropi 1939—1945.« u izdanju radne organizacije »Samoupravna prakтика« iz Skoplja, predstavlja originalan i značajan prilog istoriji dvadesetog stoleća — primeren naučnom opusu jednog veoma angažovanog i poznatog naučnika. Zbog toga se zahvaljujemo i autoru i izdavaču koji su nam u ovoj jubilarnoj godini pripremili značajan i na originalan način pisano delo.

Delo se sastoji od dvadeset poglavlja teksta i popisa izvora i literature, a njegov obim je 35 autorskih tabaka. Pored toga, kao poseban prilog čine dokumenti i fotografije iz drugog svetskog rata koji se, većina od njih, prvi put objavljuju kod nas.

Profesor Petranović je ovom knjigom učinio značajan pomak u odnosu na dosadašnja njegova priznata istraživanja. Kao odličan poznavalac savremene istorije jugoslovenskih naroda, a osobito narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, polje svojih istraživanja autor pomera na šire evropske okvire.

Pažljivom komparativnom analizom on sagledava istoriju narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji kao fenomen evropske istorije u toku drugog svetskog rata. Takvom analizom poznate činjenice iz našeg NOR-a i revolucije bivaju bolje osvetljene i dobijaju nove dimenzije, pa i neka nova značenja na međunarodnom planu. Pri tom je najvažnije da nova saznanja koja se dobijaju takvom analizom, u još većoj meri nego do sada, potvrđuju veličinu, zamah i istorijske domete narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

U narednom prikazu posebno ćemo ukazati na: 1) istorijske izvore i njihov uticaj na formiranje svesti o jugoslovenskoj revoluciji koje autor analizira; i 2) komparativnu analizu revolucija i pokreta otpora koja je uspešno izvršena u ovom delu.

1. Istorijski izvori formiranja svesti o jugoslovenskoj revoluciji

Postoje predstave da je jugoslovenska historiografija o našoj revoluciji glavni, ili bar jedan od glavnih izvora formiranja naše istorijske svesti. Mislím, pri tome, na naučnu historiografiju, memoarsku i publicističku literaturu. Po pravilu se izuzima strana historiografija o Jugoslaviji u drugom svetskom ratu, ali i emigrantska literatura i drugi spisi koji potiču iz redova poraženih snaga u emigraciji. S obzirom na činjenicu da nema dovoljno jugoslovenske istorijske literature prevedene na svetske jezike, nema sumnje da se strani čitaoci obaveštavaju o Jugoslaviji o ovom dramatičnom razdoblju svetske istorije preko radova koji nastaju u njihovoj zemlji ili u zemljama istog ideološkog kruga. Uticaj te literature nije za potcenjivanje ni za formiranje svesti jugoslovenskih građana, tim pre što u zapadnim zemljama živi oko milion naših građana na tzv. privremenom radu u inostranstvu i što je Jugoslavija otvorena zemlja, tako da ta literatura posrednim putevima stiže i do našeg čitaoca.

Međutim, treba naglasiti da se iz najrazličitijih motiva (naučnih i vannaučnih) oružana revolucija u Jugoslaviji u stranoj historiografiji prikazuje drukčije od njene stvarnosti i slike u jugoslovenskoj istorijskoj literaturi o ratu i revoluciji 1941—1945.

Većina istoričara i publicista u svetu, jugoslovensku revoluciju i narodnooslobodilački rat poistovećuju sa pokretima otpora u drugim okupiranim evropskim zemljama. Ona se tek ovlaš nešto određenije prikazuje kao jedan masovniji i intenzivniji oružani pokret otpora u drugom svetskom ratu. Narodnooslobodilački rat se predstavlja kao hronika najveće balkanske i evropske »partizanske armije« koju je upoznao drugi svetski rat i kao neka romantična borba bez primera, ali i bez pokušaja analize njene suštine i njenih oslobodilačkih i socijalnih posledica. Za istoričare socijalističkih zemalja svaki, pa i zakržljali pokret otpora u nekoj od zemalja članica istočnog bloka, koje su čak do pred kraj rata bile sateliti u fašističkom bloku, bio je ravan pokretu otpora u Jugoslaviji. U pitanju je tipičan primer neistorijske nivelacije raznorodnih pojava, nastalih u različitim uslovima, a po rezultatima i složenosti neophodnih za upo-

rednu analizu prema istom merilu. Deo britanskih istoričara gleda na jugoslovensku revoluciju kao na jednu u nizu prilično izjednačenih »revolucija jugoistočne Evrope«. Svedočanstvo jednostranog i uprošćenog prilaza su takve analize koje pokušavaju da dokažu da se u jugoslovenskom slučaju nije radilo o nečem novom što ne bi značilo starinsko ispoljavanje večite borbe za slobodu (»brđana«, »ljudi iz Dinarida«, »Balkanaca«), čime su samo nastavljene tradicije »hajduka« i »harambaša«. Prema njihovom tumačenju radi se o reakciji koja izvire iz krvi, temperamenta i osveštanih tradicija koje se predanjem i romantičkom istorijom prenose na generacije, a ne o uticaju subjektivnih snaga. Izvestan broj istoričara u zapadnim zemljama narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji tretira kao isključivi vid rešavanja zaostalih pitanja, zakasnelih i nedovršenih građanskih nacionalnih revolucija.

Ako, na primer, za trenutak zaboravimo pomenutu historiografsku optiku o jugoslovenskoj revoluciji, ne možemo potcenjivati uticaj ekstremno-politički zasićene masovne publicistike na svet o njoj, a koja brani ideologiju poraženih snaga u prošlom ratu. Možemo li se aristokratski prezrivo odnositi prema činjenici da te snage nastavljaju rat koji su već jednom izgubile, želeći da utiču na svest savremenog jugoslovenskog čoveka i jugoslovenski tok razvitka u celini.

Poražene snage u prošlom ratu u nekim susednim zemljama, kojima je nova Jugoslavija pomagala da se u završnoj fazi rata rehabilituju pred istorijom, zbog služenja fašizmu, namerno zaboravljaju to, kao što pokazuje slučaj sa savremenom bugarskom publicistikom i njihovim nastojanjima da preuveličaju svoj doprinos pobedi anti-fašističke koalicije, a potcene doprinos Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i negiraju makedonsku nacionalnu samostalnost.

Iz redova poraženih snaga u Nemačkoj i Italiji poticali su pokušaji da se obezvredi antifašistički ratni napor Jugoslavije, svođenjem njegovog značaja i strahovitih žrtava na bratoubilački rat, kao izraz nacionalističkog delirijuma koji je izbio kao rezultat tradicije, a ne okupacije i fašističkih metoda sukobljavanja, kao i neredovnog načina ratovanja, dovodeći na kraju do genocida vršenog nad nemačkim stanovništvom, pri čemu se misli na sudbinu onih pripadnika nemačke manjine u Jugoslaviji koji su sa nemačkom vojskom napustili Jugoslaviju. Uzgredni komentar može poslužiti da pokaže kako se istorijska publicistika može zloupotребiti na raznovrsne načine radi krivog formiranja istorijske svesti. Činjenice su, međutim, očigledne da to nije bio bratoubilački rat nego borba progresivnih snaga protiv domaćih izdajnika kao slugu okupatora, kao i da sukob nije

počeo neizazvanom agresijom i bio do krajnosti nadahnut interesima okupatorske politike. Navodni srbofilski stav Italijana i politika pacifikacije Nemaca u postustaničkom periodu samo su vidovi prvobitne politike, koja se promenila usled nužde radi smirivanja masa nakon početka i širenja oružanog ustanka.

Određen broj istoričara tzv. slobodnog sveta svodi celokupni ratni napor Jugoslavije samo na takozvani građanski rat, čiji su navodni podstrekači i izazivači bili komunisti. Uzurpacija vlasti od strane komunističke nelegitimne manjine bila je, navodno, od samog početka usmerena suprotno utvrđenim ciljevima antifašističkog saveza.

Staljinistički tumači istorije naše revolucije (u svojevremenoj propagandi jugoslovenske emigracije i informbirovskih zemalja), a neki to iz političkih razloga čine i danas, posmatraju sukob sa Informbiroom 1948. godine otkrivajući u tome tzv. izdaju revolucije u prošlosti i nacionalistička zastranjivanja KPJ, čime se potvrđuje izneveravanje načela »proleterskog internacionalizma« i »viših interesa« antiimperijalističkih snaga.

Pamflet Envera Hodže »Titoisti« (Tirana, 1982) ne bi zasluživalo pomena da se danas ne raspravlja o istorijskoj svesti, njenim izvorima i načinima rasprostiranja. Sa tog stanovišta ne može se zaboraviti da je publikacija masovno umnožena, prevedena na strane jezike, nabijena, pored očiglednih falsifikata, i nekim poluistinama o nepoštovanju prava naroda na samoopredeljenje (misli se na Albance na Kosovu u prošlom ratu i uticaju KPJ na stalne sukobe u albanskom političkom vrhu). Samim tim, ovakve neistine nisu neprijemčive za svest iredentističke struje na Kosovu. To se vidi iz svih njihovih programa i konkretnih zahteva za republikom.

Hodža samovoljno prepravlja činjenice u svom, kako bi Orvel rekao »Ministarstvu istine«, propuštajući sve što mu ne odgovara kroz staljinističke »rupe za pamćenje«, kao da je svuda van atara njegove kontrole zavladao zaborav o prošlosti. Istorija je svedena na pamflet, na zbir poraznih neistina sa političkim i iredentističkim nabojem ili je jednostavno nema; ona se, kao i kod Orvela zaustavila, »ne postoji ništa sem beskonačne sadašnjosti u kojoj Partija (u ovom slučaju Hodža) uvek ima pravo«. Širenje neistina teče sasvim nezavisno i pored toga što su van savremene staljinističke kontrole sačuvani štampa, dokumenti, pisma — zahvalnice i sijaset drugih suprotnih originalnih dokaza i što postoje brojni istorijski dokumenti o tome. Pomoć osiromašenih naroda Jugoslavije albanskom savezniku 1944—1948. godine uklinila se bespovratno i u svest starije genera-

cije. I ovlašna komparativna analiza može pokazati da je albanska revolucija, što se tiče načina osvajanja vlasti, bila inspirisana jugoslovenskom i na njenom iskustvu razvijena. Jednostrano su pokazani i stalni sukobi u albanskom rukovodstvu koji traju četrdeset godina, pripisani jugoslovenskom mešanju, kao i uloga jugoslovenskog predstavnika na beratskom skupu albanskih komunista.

Vatikanska publicistika, uz pomoć dela rimokatoličke hijerarhije, nastoji da opravda zagrebačkog nadbiskupa, kasnijeg kardinala, Alojzija Stepinca, koji je politikom prekrštavanja pravoslavnog življa i duhovnom legalizacijom krvoločne ustaške vlasti izišao iz drugog svetskog rata sa odijumom nosioca genocida ne samo u nacionalnom već i u svetskom demokratskom javnom mnjenju.

Jedan od izvora iskrivljavanja istorijske svesti o našoj revoluciji nalazi se i u spisima političke emigracije (ustaške, četničke, ljotićevske, nedićevske itd). Njima su se pridružili i neki otpadnici revolucionarnog pokreta čiji se radovi štampaju u zapadnim zemljama. Ustaše, kao otelotvorenje »himlerovih terorista«, žele sebe predstaviti kao nosioce »nacionalne revolucije« hrvatskog naroda, iako ih je narod ne samo srpski nego i većina hrvatskog, masovnim oružanim ustankom odbacio po samom ustanovljenju NDH, utemeljene na koncepciji nacionalno čiste države u najsvirepijim fašističkim i klerofašističkim kreacijama. Četnička memoarska i publicistička historiografija u inostranstvu istrajno ističe prvenstveno svoje vojne organizacije u odnosu na komunističku, jugoslovensku rasprostranjenost svog pokreta i pomoć koju je pružila antifašističkom ratnom naporu (spasavanje savezničkih pilota, itd); izdvaja Dražu Mihailovića kao kolosalnu antifašističku figuru koja je postala žrtva zavere i izneveravanja od strane spoljnih zaštitnika, pre svega Britanaca, koji su žrtvovali »heroja« pod pritiskom izmenjenih okolnosti u samom jezgru koalicije. Braneći Mihailovića, ova literatura prećutkuje nacionalističku orijentaciju četnika, njihov šovinistički etnocentrizam, a pre svega njihovu kolaboraciju s okupatorima, provodeći strategiju čekanja i potpuni pasivizam nasuprot antifašističkom deklarisanju pokreta.

Zbog svega toga domaća memoarska literatura i historiografija postaje sve zapaženiji i jedino objektivni izvor za obrazovanje svesti o istoriji KPJ i jugoslovenskoj revoluciji, uključujući i savremeno doba. Interes za tom literaturom je narastao, jer je Jugoslavija nesumnjivo zemlja sa brojnim objavljenim sećanjima o ilegalnom radu, vojnim zbivanjima i političkom radu komunista, ali i najsiromašnija — ako je uporedimo sa zemljama tzv. realnog socijalizma — po napisanim svedočanstvima o prelomnim tačkama našeg razvitka, o slo-

ženosti pređenog puta, o dubokim socijalnim i revolucionarnim trenucima, o ulozi subjektivnih snaga, o značaju istorijskih odluka u najtežim trenucima i o međunarodnom značaju i uticaju NOP u Jugoslaviji na događaje u Evropi.

Sve ovo upozoravajuće deluje, da, pre svega naše zvanične društvene i naučne institucije koje se bave istorijskom naukom u našoj zemlji, moraju više učiniti napora u predstavljanju NOR-a i revolucije u Jugoslaviji, sa svim njenim osobinama i karakteristikama. Ne smemo se zavaravati da svet o tome zna, čak iako bi hteo da zna, jer ono što je dosad stavljeno na uvid evropskoj i svetskoj javnosti nije dovoljno. Tu prazninu umnogome popunjava prof. Petranović svojim novim delom koje predstavlja komparativnu analizu i slojevitu obradu revolucija i pokreta otpora u Evropi, pa zbog toga zaslužuje da se objavi i čita na svetskim i drugim evropskim jezicima. Tu čitalac može naći odgovor šta su i gde su bile revolucije, a gde i kakvi su bili pokreti otpora. Isto tako, slojevitom analizom pokreta otpora saznajemo da se i oni u mnogome razlikuju i da im nisu istovetne dimenzije, rezultati i posledice.

2. Rezultati uspešno primenjene komparativne analize

Radi potpunije analize pokreta otpora u 11 zemalja Evrope, koji su uzeti kao uzorak, autor je na originalan način izvršio njihovu tipologiju (kategorizaciju) koja omogućava adekvatnije praćenje i sagledavanje sličnosti i razlika među njima.

1) Pokreti otpora u Jugoslaviji i Albaniji razvili su se u oslobodilačke ratove i revolucije koje su sopstvenim snagama i borbom dovele do radikalne smene stare i uspostavljanja nove revolucionarne vlasti. Prema tome, ti ratovi su imali i sva obeležja oslobodilačkog rata po svojim dimenzijama i revolucije po ukupnim razmerama i po rezultatima, i ne mogu se nivelisati sa pokretima otpora u drugim evropskim zemljama. Stoga je autor i u naslovu istakao »Revolucije i pokreti otpora...« a u analizi izvršio njihovu tipologiju — kategorizaciju.

2) Pokret otpora vodio se u vidu partizanskih dejstava na teritoriji Sovjetskog Saveza u pozadini fronta na okupiranim teritorijama Ukrajine, Belorusije i pribaltičkih oblasti. To se može smatrati kao oblik i sastavni deo ukupnog otadžbinskog rata Sovjetskog Sa-

veza protiv nemačkog osvajača u korelaciji punog jedinstva fronta i pozadine za odbranu zemlje, što je proizlazilo iz jedinstvenog radikalnog cilja.

3) U zemljama satelitima Osovine: Mađarskoj, Finskoj, Rumuniji, osim u Bugarskoj, nije ni bilo pokreta otpora sve do njihovog nasilnog prelaza iz pobeđenog u pobednički tabor.

4) U specifičan oblik pokreta otpora autor ubraja i onaj, skoro nezapažen i sumnjive vrednosti, koji se razvio u Austriji posle »Anšlusa« i priključenja Trećem Rajhu 1938. godine. To su bili samo neki negativni stavovi dela intelektualaca prema fašizmu i njegovim osvajačkim metodama i namerama i do završetka rata skoro se nisu ni razvili.

5) U poslednjoj kategoriji pokreta otpora su pokreti koji su se javili u Italiji, Nemačkoj, a osobito otpori u logorima i otpori javnih i kulturnih radnika koji su samo ponegde stidljivo ukazivali na recidive i nehumanost fašističkih metoda delovanja.

Pokreti otpora i u drugim, u knjizi neidentifikovanim, zemljama, prema autorovom mišljenju mogu se takođe slojevito iskazati ali se autor ograničio na uzorak od 11 zemalja.

Autor posebno analizira uticaj tradicije koje su se kod pojedinih naroda u prošlosti različito razvijale, kao i uticaj organizovanih ideološko-političkih podsticaja (subjektivnih snaga) u razvitku pokreta otpora u pojedinim zemljama Evrope. On s pravom ove faktore, a posebno tradicije, ističe kao mobilizatorsku svest, uzor odbrane slobode i relikat u oblasti vojne organizacije i načinu vođenja rata. Međutim, prema autorovom mišljenju slobodarska komponenta tradicije ipak nije bila u stanju da pokrene mase na masovan otpor, sem nacionalnoodbrambenog i patriotskog refleksa, već su bile potrebne nove rukovodeće i pokretačke snage, koje su bile u stanju da definišu ciljeve, organizuju i usmere izmenu karaktera starih poredaka, i da stvore motivaciju za nečim novim i progresivnim kod ljudi, što čini pokrete otpora sve obuhvatnijim i kompleksnijim.

Različitost strategija komunističkih partija na Balkanu i u Evropi bitno je uticala i na različitost organizovanja borbe i otpora u pojedinim zemljama. To se najpotpunije odslikava na primeru različitih delovanja KPJ i Bugarske radničke partije (komunista). Za razliku od drugih komunističkih partija, KPJ se za predstojeći rat pravovremeno pripremala još u okviru koncepcije stare države za odbranu zemlje od fašizma, a svoje ciljeve i zadatke za narednu etapu formulisala je na Petoj zemaljskoj konferenciji. Zbog toga su konkretne i pravovremene pripreme za oružanu borbu bile ubrzane i

bez prekida kontinuiteta delovanja u novim uslovima, u okupiranoj zemlji. Socijalna perspektiva borbe podsticana je verom da će na ruševinama starog, preživelog buržoaskog poretka, izniknuti novi i pravedniji svet. Otuda su se sve konkretne mere i vojne aktivnosti od osnivanja prvih ustaničkih štabova i jedinica, do izvođenja oružanih borbenih akcija, razvijale na osnovu jasno definisane političke platforme u kojoj su javno bili istaknuti radikalni ciljevi oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. Čitava četvorogodišnja oružana borba i druge revolucionarne aktivnosti odvijale su se u skladu sa postavljenim radikalnim ratnorevolucionarnim ciljevima, koji su jasno istaknuti i oko kojih su se i mobilisale narodne mase.

Međutim, rukovodstvo Bugarske radničke partije (komunista) ni uoči balkanske krize 1940—1941. godine, za razliku od KPJ, nije zauzelo odlučan stav prema politici svoje vlade o pristupanju fašističkim silama. Ona je prećutala i donošenje Zakona o zaštiti nacije koji je bio uperen protiv Jevreja, zatim rad za interese nemačke industrije, osnivanje profašističke organizacije mladih »branik« kao i okupaciju, a zatim aneksiju Makedonije i dela Srbije. Ni posle 22. juna 1941. godine i nemačke agresije na SSSR ovo se rukovodstvo nije opredelilo za opštenarodnu borbu iako je verbalno osuđivalo fašizam i agresiju na pojedine zemlje. To ono ne čini ni kada se vidno razvio oružani ustanak u Jugoslaviji, uključujući i one teritorije koje je anektirala Bugarska. Naprotiv, Centralni komitet BRP (K) samovoljno je prisjedinio partijsku organizaciju Makedonije Bugarskoj radničkoj partiji, podržao Metodija Šatorova, što u suštini znači prihvatanje odluke bugarske vlade o aneksiji tih teritorija. Bugarska radnička partija nije zauzimala dosledan stav ni prema makedonskom pitanju. Rukovodstvo Bugarske, pa i Grčke KP, smatralo je da se iskustvo narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji ne može preneti na njihove uslove. Sličan stav je zauzimala KP Mađarske, prihvatajući stav o aneksiji dela Jugoslavije.

Albanska i grčka komunistička partija, u svojim političkim opredeljenjima, zauzele su ispravan stav o borbi protiv fašizma, ali se i pored toga ta borba odvijala i razvijala na različite načine i u različitim oblicima i dala je različite rezultate u dve susedne zemlje.

Ostale komunističke partije u okupiranim zemljama Evrope na osnovu zahteva Kominterne, uglavnom se slepo angažuju u odbrani »prve zemlje socijalizma«, i to svaka na svoj način i sa minimalnim rezultatima. S obzirom na savez SSSR-a i Velike Britanije osnovni princip njihove strategije postaje stvaranje frontova na osnovu saveza komunista sa ostalim demokratskim snagama.

Uporedna analiza koju je autor primenio otkriva da je britanska politika, u proleće 1944. godine, nastojala da unutrašnje zaplete u Jugoslaviji, Grčkoj i Italiji reši izmirenjem antifašističkih snaga sa monarhijom, na čelu sa kraljem i njegovom vladom, u svakoj od ovih zemalja. Britanci su na ovoj ideji istrajali, iako je bilo sasvim očigledno da se u pomenutim zemljama nije radilo o istovetnim situacijama, a pogotovu ne o ravnopravnim odnosima unutrašnjih političkih snaga. To najbolje potvrđuju rezultati i prilike u Jugoslaviji i Grčkoj koje su bile vrlo različite. Bitna razlika između ovih oslobodilačkih i antifašističkih pokreta sastojala se, pre svega, u različitim strategijama i njihovom ostvarivanju u toku rata. U Jugoslaviji se razvio i završio oslobodilački rat najširih razmera, i u tom procesu je stvaranjem narodne vlasti od narodnooslobodilačkih odbora do AVNOJ-a i snažnom oslobodilačkom armijom još u toku rata praktično izvršena revolucionarna smena vlasti. Oružana oslobodilačka borba i sve revolucionarne mere na planu promene starog buržoaskog i uspostavljanje novog sistema tekle su u jedinstvenom procesu.

Jugoslavija, Grčka i Italija, iako se radilo o različitim situacijama, nalazile su se pod spoljnim pritiskom da se stvore jedinstvene vlade rojalističke desnice, umerenih građanskih predstavnika i levice, i preko njih sačuvaju pozicije monarhije.

Sušтина britanske dugoročne politike sastojala se u tome da se u svim okupiranim zemljama zadrže stare vladajuće strukture i preko njih obezbedi posleratnu Evropu pod svojim uticajem. Ona zajedno sa vladama u izgnanstvu čini napore da, uz pomoć snaga u svakoj zemlji, zadrži nepromenjen unutrašnji poredak u okupiranim zemljama. Tako su se, praktično, stvorila dva različita međunarodna centra u Evropi: oko Sovjetskog Saveza i oko Velike Britanije iz kojih potiču i različite inspiracije od bitnog uticaja na uređenje posleratne Evrope.

Nacionalna isključivost i mržnja prema naprednim društvenim snagama u zemlji, motivisana strahom od socijalnog i komunističkog prevrata, i uopšte promenama u društvu, zahvatila je sve jugoslovenske emigrantske struje utičući na njihovo povezivanje s istorodnim snagama u zemlji, koje su se po pravilu sve našle uz okupatora. Iako su Sovjeti podržavali NOP u Jugoslaviji i formalno odbacivali četničku strategiju »čekanja«, sa izbegličkom vladom imali su stalne kontakte. To im nije smetalo da jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu čine ustupke prihvatanjem da se poslanstva dve zemlje podignu na rang ambasade. Oni su našu oslobodilačku borbu podržavali, ali su sa podozrenjem gledali na sve revolucionarne mere i promene u Jugoslaviji, pa su ih čak i osuđivali.

U ovoj knjizi autor je posebno analizirao uticaj spoljnih faktora, a pre svega vojno napredovanje Crvene armije, na pojavu masovnih ustanaka, kao najvišeg oblika otpora i suprotstavljanja, na teritoriji Čehoslovačke, Mađarske i Rumunije, a sa osvrtom na njihove posebne specifičnosti, a zatim i uticaj komunističkih partija i drugih demokratskih snaga na uspostavljanje novih društvenih odnosa i smenu vlasti. U Bugarskoj je bio nešto razvijeniji ustanak, oslonjen na NOP u Jugoslaviji, dok se u Poljskoj na čelu ustanka nije našla komunistička partija. U celini, svi ovi ustanci izbili su pred sam kraj okončanja rata u Evropi i razvili su se pod nastupajućom ofanzivom Crvene armije, što je imalo za posledicu smenu društvenih sistema sa naglašenom ulogom komunističkih partija.

Praveći komparaciju doprinosa pojedinih pokreta posebnu pažnju autor je posvetio analizi konkretnih oblika i formi antiokupatorskih aktivnosti na planu pružanja otpora u tim zemljama. Dok je u zemljama koje su vodile oslobodilački rat i revoluciju (Jugoslavija i Albanija), glavnu ulogu imala oružana borba, kao najviši oblik organizovanog otpora i suprotstavljanja sa radikalnim ciljevima, ne zane-marujući i sve druge oblike borbe, dotle su u drugim zemljama raznovrsni oblici otpora bili glavni, kao na primer: diverzije, sabotaze, obaveštajna delatnost, bojkot neprijateljevih mera, politički rad sa masama itd.

Uspešno primenjenom analitičko-sintetičkom metodom autor izvodi zaključke da su okupatori u porobljenim zemljama proglašavali svaki prekid kontinuiteta starih režima ili su njihove delove, radi lakšeg održavanja okupacije, uključivali u sastav svoje okupacione uprave. Skoro u svim zemljama na scenu su stupile kvislinške snage spremne da prihvate novi fašistički evropski poredak. Da bi zadovoljili sopstvene interese ili interese svojih satelita, sprovedene su aneksije u skoro svim okupiranim zemljama i tako je nasilno menjana politička karta Evrope. U osvojenim zemljama. Nemci su, po pravilu, uspostavljali kolaboracionističke režime koji su se, uglavnom, oslanjali na desničarske i nacionalističke snage u tim zemljama. Za njih je bilo najvažnije da organizuju i što bezbolnije održavaju okupacione sisteme, kao i eksploataciju osvojenih prostora i njihovih materijalnih izvora. Tako je 25 miliona radnika u okupiranoj Evropi proizvodilo za ratne potrebe Nemačke. Među najprivrženije otvorene saradnike okupatora ističu se Pavelić, Nedić, Peten, Kvisling, Tiso, Horti, bugarski vladajući vrhovi i drugi.

Kvislinški režim, koristeći višenacionalni sastav Jugoslavije, klase i druge suprotnosti, razbuktao je međunacionalne sukobe do

neviđenih razmera, razvio nacionalističke ustaške, četničke, balističke i druge ideologije težeći da se, po svaku cenu, stvore tzv. nacionalno čiste države. To je vodilo najgrubljem sukobu i istrebljenju masa. U svojim bestijalnim i rušilačkim programima oni su išli ispred svojih gospodara, okupatora. Svi kvislinški režimi bili su antisemitski i antikomunistički orijentisani. Zato se i pokreti otpora ne mogu razumeti bez otpora nacionalističkoj i rasističkoj politici Nemaca, Italijana i njihovih saveznika, s pravom zaključuje autor.

*

I najzad, na osnovu izvršene komparativne analize, grupišući pojedine pokrete i revolucije po sličnostima, autor je u sintetičkom zaključku, u poslednjem dvadesetom poglavlju, definisao socijalne, ideološke i političke suštine pojedinih pokreta i njihove istorijske rezultate. Na osnovu svega izloženog sa zadovoljstvom se čitaocima preporučuje i ovo najnovije delo prof. dr Branka Petranovića, kao još jedan značajan prilog istoriografiji drugog svetskog rata.

Ova studija je zasnovana na izvornim procenama arhivske građe i kritičkog korišćenja relevantne literature domaćeg i stranog porekla. Iz izvora i literature ispitano je i sintetizovano sve bitno, što omogućava analizu i zaključivanje. U prikladnim razmerama iznete su na videlo sve vojne (strategijske i taktičke), političke, klasne i ideološke komponente svih pokreta otpora, što im i opredeljuje mesto u tipologijskom redu kako ih je na osnovu tih saznanja i autor smestio. Hronološkim redom, po regionima, izložena su borbena dejstva i pružanje otpora u prvoj fazi drugog svetskog rata, zatim u razdoblju 1941—1943, da bi se u posebne celine oformila prelomna zbivanja na evropskim bojištima 1943—1945. (kapitulacija Italije, napredovanje Crvene armije, anglo-američko iskrcavanje u Normandiji itd.) i njihovi uticaji na vojno i društveno-političko obeležje pokreta otpora.

Sve te raznovrsne i uticajne komponente izatkane su od dobro i pravilno razvrstanih činjenica. Čini se da je činjenicama, bez glorifikacije ograda, pružena izdašna mogućnost da same sobom govore i preporučuju zaključke o posebno uzetim nacionalnim pokretima otpora i o njihovim dometima. Pokreti otpora su dati tako da se gotovo bez ikakvih teškoća čitalac uvodi u komparativne studije i navodi na dokumentovano rasuđivanje o tome šta su pojedini antifašistički pokreti značili svi zajedno, šta su učinili za uklanjanje fašističkog morala itd. Nenametljivo su u tom kontekstu i stepenovani pokreti otpora i revolucije. Od onih koji su gotovo pretežno sprovodili pasi-

vnu rezistenciju, pa do onih koji su izrasli u posebno i samostalno antifašističko ratište i potpunu socijalnu revoluciju (Jugoslavija i Albanija). Komparativni karakter ove studije omogućava da se zbivanja u Jugoslaviji odmeravaju s obzirom na njihove evropske okvire i tako dobije odgovor iz jednog posebno dragocenog ugla posmatranja.

Pisac jasno prikazuje klasno-političke anatomije evropskih pokreta otpora, sa njihovim neophodnim istorijskim osnovama, strateškim ciljevima i taktičkim kombinacijama. Otuda se dobija sintetizovana slika stanja, razgraničenja i suprotnosti u njima. Autor je fragmentalnost zamenio celovitošću čime se daje usredsređen uvid u evropske pokrete otpora, mogućnosti upoređivanja prilika i odnosa snaga u kojima su se razvijali, do onoga šta su nameravali i šta su postigli. Vrlo razložno i sa idejnošću koja odgovara nauci, pisac odgovara na pitanje šta su onovremena zbivanja u Jugoslaviji značila s obzirom na njihovo mesto u celini evropske ratne pozornice u drugom svetskom ratu.

Pukovnik

prof. dr Gojko MILJANIĆ